

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Xolxujayeva Yulduz Uralboyevna

SamDU Kattaqo'rg'on filiali tadqiqotchisi

Tel: +998932360537

E-mail: Xolxujayeva91@mail.ru

TURKISTON AHOLISINING DINIY TARKIBI HAMDA XALQLAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

Annotatsiya: XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o'lka aholisining etnik tarkibi bilan birgalikda, diniy konfessial manzarasi xilma-xil bo'lib bordi. Umuman, mustamlakachilik siyosati asosida olib borilgan ko'chirish, ruslashtirish siyosati, bu o'zgarishlar Rossiya imperiyasidan ko'chirib keltirilgan xalqlarni joylashtirish hisobidan, mahalliy aholining sonining ko'payib borishi, Turkiston aholisining diniy tarkibi hamda xalqlar o'rtasidagi munosabatlarda sezilarli darajada o'zgarishlar bo'ldi.

Kalit so'zi: Rossiya, Turkiston o'lkasi, etnik tarkibi, diniy konfessial, diniy tarkibi, o'lka shahar va qishloqlarida demografik o'zgarishlar, jadidlar.

РЕЛИГИОЗНЫЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ТУРКИСТАНА И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Аннотация: В конце XIX го и в начале XX го века вместе с этническим составом населения страны разнообразным стал и религиозно-конфессиональное содержание. В целом политика переселения и русификационная политика проводилась на основе колониальной политики. За счет переселения народов, переселенных из Российской империи, увеличилась численность местного населения, существенно изменился религиозный состав населения Туркестана и отношения между народами.

Ключевые слова: Россия, Туркестанская область, этнический состав, религиозная конфессия, религиозный состав, демографические изменения в городах и селах страны, развитие событий.

RELIGIOUS COMPOSITION OF THE POPULATION OF TURKISTAN AND RELATIONS BETWEEN THE NATIONS

Abstract: At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, along with the ethnic composition of the country's population, the religious confessional tradition became diverse. In general, resettlement, russification policy carried out on the basis of colonial policy, these changes caused a significant change in the settlement of the peoples transferred from the Russian Empire, the increase in the number of the local population, the religious structure of the population of Turkestan, and the relations between the peoples. there have been changes.

Keywords: Russia, Turkestan region, ethnic composition, religious denomination, religious composition, demographic changes in the country's cities and villages, developments.

Kirish. O'zining ko'p ming yillik tarixi davomida yuzlab etnoslar va etnik birliklarni bag'riga sig'dirgan O'zbekiston tarixini ham aholining etnik tarkibi va soni kabi asosiy aspektlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Zero, ma'lum bir hudud aholisining milliy tarkibi va soni to'g'risida chop etilgan yozma manbalar, arxiv materiallari, ilmiy tadqiqotlar va tarixiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarning tarixiy-manbaviy tahlili tarix fanining bosh masalalaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, turli tarixshunoslik ishlarida Markaziy Osiyo aholisining milliy va etnik tarkibi bo'yicha qiziqarli va shu bilan birgalikda inkor etiladigan fikr-mulohazalar ham aks etgan. Bu o'z navbatida, bugunda turli munozaralarni keltirib chiqargan. Xususan, masalaning bir qismi rus tarixshunosligi bilan ham bog'lanadi. Ushbu maqolada rus arxiv hujjatlari va mualliflari tomonidan Turkiston aholisining diniy tarkibi hamda xalqlar o'rtasidagi munosabatlar to'g'risidagi ma'lumotlar tahlilini havola etish maqsad qilindi.

Metodologiya. Turkiston aholisining diniy tarkibi hamda xalqlar o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida yozma manbalar va tarixiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarni o'rganish va tahlil etishda tarix fanining zamonaviy konseptual-metodologik yondoshuvlari hisoblangan mavzuga doir yozma manbalar va tarixiy adabiyotlarda keltirilgan ma'lumotlarning qiyosiy tahlili, mantiqiy sinflashtirish va tarkibiy tahlil uslublaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o'lka aholisining etnik tarkibi bilan birgalikda, diniy konfessial mazarasi xilma-xil bo'lib bordi. Albatta bu davrda Turkiston mahalliy aholisi, ya'ni musulmonlar qariyb 90 foizni tashkil etgan[1]. Undan so'ng, yirik sharqiy slavyanlar diasporasi yoyilgan viloyatlar va shaharlarda pravoslav dinining yetakchi o'rinda turgan. Markaz Toshkentda ko'p sonli musulmonlar 75 foizni, undan so'ng pravoslavlar 22 foiz va keyin boshqa diniy jamoalar turgan.

Ma'lumki, rus hukumati tomonidan XIX asrning 60-90-yillarida aholining soni kabi diniy jamoalar ham xonadon va o'tov hisob-kitoblari asosida shakllantirilgan edi. 1884-yilda Amudaryo bo'limining markazi va uchastkalarida yashagan o'troq va ko'chmanchi aholining diniy tarkibi soni aynan xonadon soniga qarab taxminiy hisoblangan. Bunga ko'ra, Petro-Aleksandrovsk shahri va rus posyolkasida ikkala jinsdagi pravoslavlar 874 nafar, raskolniklar – 686 nafar (eski e'tiqodchilar) va kam sonda arman-grigoryanlar 7, yahudiylik vakillari 9 nafar bo'lgan. Yettisuv viloyati statistika qo'mitasi ma'lumotiga ko'ra, viloyat aholisining ko'pchiligini musulmonlar (90,12 %) tashkil etgan bo'lsa, pravoslavlar 9,79 % ga yetgan, boshqa diniy vakillar 0,09 %ni qamrab olgan. Shu bilan birgalikda, ona tilisi rus tili bo'lganlarning deyarli barchasi (ruslar, ukrainlar va beloruslar), kichik istisnolar bilan, pravoslav cherkoviga e'tiqod qilganlar. Ularning orasida kichik sondagi eski e'tiqodchilar va undan ham kam sonda rim-katoliklar bo'lgan.

Diniy e'tiqod bo'yicha turli mazhablar orasida shuningdek, baptistlar, yevangelchilar, nemis mennonitlari, Shimoliy Kavkazdan kelgan molokanlar* bo'lgan. Jumladan, molokanlar 1881-1907 yillarda Shimoliy Kavkaz, Armaniston (Yerevan) dan ko'chirilib, ular 100 ta oilani (450-500 nafar kishi) tashkil etgan[2].

1900-yilgi Samarqand viloyati aholisi diniy e'tiqodiga nazar tashlasak, ular orasida - musulmonlar, pravoslavlar, yahudiylar, arman-grigoryanlar, katoliklar, protestantlar, budparastlar bo'lganini ko'rish mumkin[3].

Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, dastlabki davrda Turkistonning harbiy-fuqarolik hokimiyati bilan davlat dini bo'lgan pravoslav nasroniylik vakillari o'rtasidagi munosabatlar sovuq bo'lgan. Mintaqada pravoslav yepiskopi faqat 1872-yilda, mustaqil pravoslav yeparxiyasi 1-yanvardan faoliyat yurita boshlagan. Turkiston harbiy ma'muriyati pravoslavlikni mintaqadagi haddan tashqari faolligi ko'p millionli musulmon aholisi bilan ma'lum nizolarni keltirib chiqarishi mumkin, deb hisoblagan. Bu borada fon Kaufman tomonidan pravoslav cherkovining ba'zi tashabbuslari to'xtatilgan. O'rta Osiyoda pravoslav diniy institutlari yo'q edi, bundan tashqari, Rossiya imperiyasining 78 ming pravoslav diniy muassasalaridan Turkistonda faqat 180 ga yaqini bor edi[4]. Bu holat O'rta Osiyoda davlat pravoslav cherkovining mavqeyi unchalik kuchli bo'lmaganligi bilan izohlanadi.

Garchi 1897-yilgi aholi ro'yxatiga ko'ra, Turkiston o'lkasida 11 mingga yaqin katolik bo'lib, ularning bir qismini polyaklar tashkil etsa-da, XX asrning boshlariga qadar bu yerda birorta katolik cherkovi bo'lmagan. Rossiya davlatidagi qonunlarga ko'ra, katolik cherkovlari ixtiyoriy ehsonlar hisobiga qurilar edi. Ehson to'planganidan keyin Samarqand va Ashxobodda cherkovlar qurildi.

Endi o'lkaning etnik va diniy rang-baranglik sharoitida mahalliy va rus xalqlari o'rtasidagi munosabatlarga to'xtalib o'tamiz. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida

Turkiston o'lkasida bir qator jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bular jumlasiga Yevropa turmush tarziga xos hayot tarzining kirib kelishi, shaharsozlik, me'morchilik, transport, xizmat ko'rsatish vositalari, kiyinish uslubi va kundalik boshqa jihatlarni kiritish mumkin. Ayniqsa, rus xalqi, uning madaniyati va bu orqali Yevropa madaniyati va taraqqiyotiga xos jihatlari mahalliy aholi vakillarini befarq qoldirmadi[5].

Bu orqali, mustamlaka sharoitida tobora ko'p elatli va ko'p konfessiyali muhitning kuchayib borishi xalqlar o'rtasida muloqotning oqilona tomonlarini izlashga ehtiyoj sezila borildi. Albatta mahalliy ziyolilar rus mustamlakachiligi oqibatlarini xususida qayg'urib, milliy qaramlik, huquqlarning kamsitilishiga doimo qarshi turdilar. Biroq ziyolilarning eskilik tarafdorlari bo'lgan ulamolar hamda yangi islohotparvar qismi o'rtasida rus xalqi va G'arb madaniyati bilan yaqinlashishga munosabat turlicha edi. Bunda ayniqsa, millatlararo tenglik va totuvlikka doir g'oyalar milliy taraqqiyatparvar - jadidlarning doimiy diqqat markazida turdi. Shu bois, o'zlarining diniy va dunyoviy bilimlari, taraqqiyotga intilishlari bilan ular mahalliy va rus xalqlari o'rtasida bag'rikenglik tarafdorlari bo'lib chiqdilar. Jadidlar, Yevropa xalqlarining madaniyati va texnologiyalari borasidagi yutuqlaridan bahramand bo'lish O'rta Osiyoni turg'unlik holatidan olib chiqishga ko'maklashadi deb hisoblashgan.

Rossiya imperiyasi va boshqa xorijdan kelgan xalqlar bilan mahalliy aholi o'rtasida munosabatlar ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy sohalarida ko'zga tashlanib bordi. Ular o'rtasida tolerantlik (bag'rikenglik) munosabatlari, albatta, aholining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy rivoji uchun o'ziga xos ahamiyatli bo'lgan. Imperiyaning o'lkada olib borgan mustamlaka siyosatiga qaramasdan, o'lka tub joy xalqlari o'z bag'rikengligi, ochiq ko'ngilliligi bilan hududga kelgan turli etnoslarni qarshilab, hamjihat munosabatlar olib bordi.

Natijada, bu ular o'rtasida etnik va diniy tolerantlik, ya'ni bag'rikenglik munosabatlarini rivojlantirib bordi. Tadqiqotchilar qayd etganidek, do'stlik uchun birinchi qadamni ko'p hollarda mahalliy millat kishilari qo'yganlar. Turkistonda yashochi xalqlar o'rtasida jiddiy ziddiyatlar deyarli kam bo'lgan, bu holat faqat ayrim hollarda xususiy shaxslar o'rtasida ro'y bergan[6].

Xulosa. Ushbu mavzu doirasida qisqacha xulosa qilganda, XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida Rossiyaning Turkistondagi mustamlakachiligi siyosiy, shu bilan birga, rus kapitalining iqtisodiy hukmronligi ham edi. Umuman, mustamlakachilik siyosati asosida olib borilgan ko'chirish, ruslashtirish siyosati, Markaziy Osiyo umumiy bozorining shakllanishi, xom-ashyo yetkazish, kapitalistik munosabatlarning vujudga kelishi, mehnat taqsimoti jarayonlarining chuqurlashishi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy omillar o'lka shahar va qishloqlarida demografik o'zgarishlarni sodir bo'lishiga olib keldi. Bu o'zgarishlar Rossiya imperiyasidan

ko‘chirib keltirilgan xalqlarni joylashtirish hisobidan, mahalliy aholining sug‘oriladigan yerlarga ehtiyoji, aholi sonining ko‘payib borishi, xo‘jalik turmush tarzining o‘zgarishi, ya‘ni o‘troqlashuv jarayonining kuchayishi, tug‘ilish va o‘lim, mehnat taqsimoti, bandlik va boshqa sohalardagi shu kabi demografik muammolarni keltirib chiqardi. Ayniqsa, bu muammolar mahalliy aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi.

Ko‘p sonli aholiga ega Turkiston aholisining bu davrda milliy, etnik tarkibi bilan birgalikda, diniy tarkibi ham rang-barang bo‘ldi. Rossiya imperiyasining Yevropa qismi, Kavkaz, Ural, Volga va markaziy guberniyalaridan turli xalqlarning ko‘chirib kelinishi o‘lkada ma‘lum diniy konfessiya jamoalarining vujudga keltirdi. General-gubernatorlikda ko‘p sonli musulmonlardan so‘ng, pravoslavlar, undan keyin yahudiylik, lyuteranlik dini vakiliari ulushi nisbatan yuqori turdi. Rus va mahalliy xalqlarni bir-biriga yaqinlashtirish va rus ta‘sirini kengaytirishning mantiqiy va tinch yo‘li sifatida Turkiston o‘lkasini ilmiy o‘rganish va bu bilimlarni rus ma‘muriyati o‘rtasida tarqatishga ham e‘tibor qaratilgan.

Ayniqsa, o‘lkaning milliy taraqqiyparvar ziyolilari o‘z qarashlari va faoliyati bilan dinlararo totuvlik jamiyatda barqarorlikni va uning kelgusida muvaffaqiyatli rivojlanishni ta‘minlovchi muhim omil ekanligini isbotladilar. Ular xalqlarning etnik va konfessial mansubligidan qat‘iy nazar, ilm-fan, madaniyat va texnologiyadagi ijobiy yutuqlaridan samarali foydalanish O‘rta Osiyo jamiyatini madaniy va iqtisodiy turg‘unlikdan chiqarishga yordam beradi deb hisoblashdi. Shunday qilib, Yevropa olami bilan avvalgi passiv aloqalar bu davrda ijobiy tomonga siljib, xalqlar o‘rtasidagi yaqin muloqotlar maishiy va madaniy hayotga o‘ziga xos yangiliklar olib kirdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘z MA, I-19-jamg‘arma, 2-ro‘uxat, 271-yig‘ma jild, 4-varaq.
2. Жўраев Х. “Туркистонга кўчирилган аҳолининг ижтимоий ва иқтисодий ҳаёти” (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих фан. PhD автореф. –Фарғона, 2021. – Б.16.
3. O‘z MA, I-36-jamg‘arma, 1-ro‘uxat, 3085-ish, 280-varaq.
4. Кадырбаев А.Ш., Сыздикова Ж.С. Страна в междуречье. (Очерки истории Узбекистана). - Москва, 2017. – С.261.
5. Брусина О.И. Славяне в Средней Азии. Этнические и социальные процессы. Конец XIX го, начало XX го века. – М., 2001. – С.144.
6. Нормуродова Г. XIX аср охири – XX аср бошларида Самарқанд вилояти аҳолисининг ижтимоий стратификацияси. Т.: Yangi nashr, 2013. – Б.80.
7. *Molokanlar – nasroniylikning ma‘naviy oqimlaridan biriga mansub guruh. Batafsil qarang: <https://ru.wikipedia.org>.